

Baaniyuum — Lambarka Afaraad

Isbahaysi

Jeff Pippenger

2025-03-04

Taariikhda Panium waxaa lagu sameeyey isbahaysi dhex maray Antiochus Magnus iyo Philip oo reer Makedoniya ah. Dagaalka waxaa si toos ah uga fuliyey Antiochus ilmaha Ptolemy V, halka Philipna uu ka qayb qaatay macnaha ah in dagaalladiisii ka socday qaybaha kale ee boqortooyada ay ka hor istaageen ciidammo kale inay u yimaadaan gargaarka boqorkii yaraa ee Masar. Tani waxay ka dhigan tahay in Putin, boqorka ugu dambeeya ee koonfureed—kaas oo lagu tusaaleeyey boqorkii yaraa ee Masar (ilmo oo macne ahaan nebiyaddu ka wado jiilka ugu dambeeya)—lagaga adkaaday Trump oo uu matalayo Antiochus Magnus kii Ptolemy V kaga adkaaday Panium, iyo sidii Reagan uga adkaaday USSR sannadkii 1989.

Filibos wuxuu ka dhigan yahay “kan jecel fardaha,” “fardahana” waxay astaan u yihiin awood ciidan iyo awood dhaqaale labadaba. Farduhu waxay jiidaan gaadhifardoodka, askartuna way fuulaan, farduhuna sidoo kale waxay badeecadaha u geeyaan suuqa. “Farduhu” waa astaan u taagan “gaadhifardood, maraakiib iyo fardooley,” taas oo ah astaanta ugu weyn ee Maraykanka ee xidhiidhkiisa wakiilnimo la leh boqorka woqooyi, sida lagu sheegay aayadda afartanaad.

Saaxiibka Trump wuxuu leeyahay laba astayn oo ku muuqda Philipkii reer Makedoon iyo Herodos Philip Tetrarch-ka. Haddii uu yahay Herodos Philip ama Philipkii reer Makedoon, astaantu waxay tilmaamaysaa mid jecel awoodda uu ka helo Qaysar ama Antiokhus, siday u kala horreeyaan. Philip wuxuu jecel yahay fardaha, mid ka mid ah kuwii Philip la odhan jirayna wuxuu ka soo jeeday Makedoon, taas oo ku lahayd door dhexe oo aasaasi ah boqortooyadii Iskandarka Weyn.

Waxay ahayd dalkiisii hooyo, boqortooyadii uu ka dhaxlay aabbihii, Philip II, iyo saldhiggii uu kaga unkamay boqortooyadiisii baaxadda weynayd. Iyadoo ku taallay qaybta woqooyi ee Giriigga, Makedooniia waxay ahayd meel ka soconayd oo ahayd xuddunta siyaasadeed iyo ciidan halkaas oo Aleksandar ku dhashay (Pella, 356 BC) kuna barbaaray, waxaana ay siisay khayraadkii bilowga ahaa, cududdii dadkii, iyo qaab-dhismeedkii abaabul ee huriyey qabsashadiisii. Nuxur ahaan, Makedooniia waxay ahayd xudunta boqortooyada Aleksandar—barta ay ka bilaabatay, matoorkeedii ciidan, iyo gobolkii saldhigga u ahaa aqoonsigiisa boqor Makedooni ah, xataa markii boqortooyadiisu ka ballaadhatay xuduudaheeda meel fog.

Makedoniya waxay matalaysaa qaybta woqooyi ee boqortooyadii afargeesoodka ahayd ee Aleksandar. Sidaas darteed, Filibos kanu waa Tetrarch-ka, oo macnihiisu yahay “qayb afraad,” Filiboska kalena waa “afar meelood meel” ka mid ah afarta dabaylood ee boqortooyadii hore ee Aleksandar.

Herodos wuxuu u taagan yahay mid diida axdiga. Cesaw, silsiladdii dhiigga ee Herodos ka soo farcantay, wuxuu diiday curadnimadiisii. Bilowgii taariikhda qoom la doortay oo axdi leh, Cesaw wuxuu noqday astaan kuwa diida axdiga Masiixu u dhintay inuu xaqiijiyo. Isla meeshii uu Ilaah ku

ballaarin lahaa dadkiisa axdiga ee la doortay oo uu ka dhigi lahaa laba iyo toban qabiil, Cesaw wuu fallaagoobay. Dhammaadkii Israa'iilii qadiimiga ahayd, markii Yuhuuddu iskutallaabta agteeda ku andacoodeen inayan lahayn “boqor kale oo aan Qaysar ahayn,” qarankii Yuhuudda wuxuu dhammaadka ku noqday astaantii uu Cesaw bilowgii ku matalayay. Geed-abtirsiiineedka Herodos wuxuu ka kooban yahay silsiladda dhiigga ee Cesaw iyo Yuhuudda, silsilad dhiig oo bilowgii lagu astaysay jebiye axdi oo fallaagoobay, dhammaadkiina lagu astaysay dad axdi leh oo fallaagoobay.

Herodoskii Weynaa ayaa soo rogay cashuurihii Yuusuf iyo Maryan ku keenay Beytlaxam, mid ka mid ah saddexdiisii wiilna, Herodos Antibaas oo ahaa wiilkii Herodoskii Weynaa, ayaa talinayey wakhtigii iskutallaabta. Muddadii nolosha Masiixa laga soo bilaabo dhalashadiisa ilaa dhimashadiisa waxaa si astaan ahaan ah u metela qoyska Herodos; sidaas ayay taariikhdu ku caddaanaysaa inay ahayd wakhtigii booqashadii dadka la doortay, booqasho ay Yuhuuddu guud ahaanba garan waayeen.

Herodoskii Weynaa carruurtii wuu laayay isagoo ka jawaabaya dhalashadii Ciise, sidaasna wuxuu ku soo celiyay taariikhdi dhalashadii Muuse markii Masar ay carruurta laynaysay. Xasuuqii ugu horreeyay ee carruurta wuxuu ahaa isku day lagu dilo kii la filayay ee la doortay, xasuuqii ugu dambeeyay ee carruurtuna mar kale wuxuu ahaa isku day lagu dilo kii la filayay ee la doortay. Boqolka iyo afartan iyo afarta kun waxay qaadaan gabaygii Muuse iyo Wanka, oo si nebiyaysan “gabay” wuxuu matalaa waayo-aragnimo. Boqolka iyo afartan iyo afarta kun waxay ku nool yihiin waqti leh waayo-aragnimooyin isbarbar socda. Mid ka mid ah isbarbar-dhigyadaas wuxuu yimid Janaayo 22, 1973, markii xukun Maxkamadda Sare ahi oggolaaday ilmo-soo-rididda Maraykanka. Sagaalkii iyo afartankii sano ee xigay, qiyaastii 66 milyan oo musharraxiin suuragal ah oo ka mid noqon lahaa boqolka iyo afartan iyo afarta kun ayaa lagu xasuuqay ilmo-soo-ridid ay dawladda federaalku fasaxday.

Awooddu waxay astaan u tahay xoogga ciidan.

Oo bahalkii aan arkayna wuxuu u ekaa shabeel; cagihisuna waxay ahaayeen sida cagaha orso, afkiisuna sida afka libaax; oo masduulaagii wuxuu siiyey xooggiisii, carshigiisii, iyo amar weyn. Muujintii 13:2.

Masduulaaggii, oo ah Roomaankii jaahilka ahaa, wuxuu siiyey baabtiisnimada saddex waxyaalood, kuwaas oo ah “xooggiisa, iyo carshigiisa, iyo amar weyn.” Aayadda laba iyo tobnaad, Maraykanka, bahalka dhulka, waxaa lagu muujiyey isagoo adeegsanaya dhammaan “xoogga” bahalka hortiisa jooga. Hase yeeshee erayga “xoog” ee aayadda labaad ku jira waa eray Giriig ah oo ka duwan erayga “xoog” loogu tarjumay aayadda laba iyo tobnaad. Aayadda labaad “xoog” waa G1722: oo macnihiisu yahay wejiga hortiisa (si toos ah ama sarbeeb ahaan): hortiisa (aragti ahaan).

Ereyga “awood” ee ku jirta aayadda laba iyo tobnaad waa eray Giriig ah oo ka duwan.

Oo wuxuu hortiisa ku sameeyaa awooddii bahalkii kowaad oo dhan, wuxuuna ka dhigaa dhulka iyo kuwa degganba inay caabudaan bahalkii kowaad, kaas oo nabarkii dhimashadiisa lahaa laga bogsiiyey. Muujintii 13:12.

Ereyga “awoodda” G1832 halkan ku jirtaa waxay ka dhigan tahay, (marka loo eego macnaha kartida); mudnaan, taas oo ah, saameyn la wakiishay: amar, xukun-hoosaad, xorriyad, awood, xaq, xoog. Ereyga “awoodda” ee aayadda laba iyo tobnaad wuxuu tilmaamayaa in bahalka dhulka ahi yahay awooddii loo wakiishay ee bahalka badda—Maraykanku waa wakiilka matala bahalka badda. Maraykanku wuxuu adeegsadaa dhammaan awooddii loo wakiishay ee bahalkii kowaad. Aayadda labaad gudaheeda, Roomaankii jaahilka ahaa wuxuu baabtiisnimada siiyey saddex waxyaalood. Clovis wuxuu baabtiisnimada siiyey xooggiisii ciidan iyo dhaqaale sannadkii 496 dagaalkii Tolbiac. Constantine wuxuu “carshigii” boqortooyada ka wareejiyey sannadkii 330, Justinian-na wuxuu baadariga ku aqoonsaday sixaha bidcayaasha iyo madaxa kaniisadaha amar soo baxay sannadkii 533. Clovis sannadkii 496 wuxuu astaan u yahay Reagan sannadkii 1989. Reagan-na wuxuu astaan u yahay Trump.

Sida uu sheegay Gregory of Tours (oo wax qorayay ku dhowaad qarni ka dib), Clovis waxa uu ku sii jeeday guuldarro dagaalka, markaasna isagoo quus taagan ayuu gargaar ka baryay Ilaaha Kaatooligga. Xaaskiisa, Clotilde, waxay ahayd amiirad Burgundian ah oo Kaatooliig ah, taas oo ku adkaynaysay inuu ka soo noqdo heellanimada jaahiliga ah oo u soo jeesto Masiixiyadda. Clovis waxa uu nidray in haddii uu guulaysto, uu qaadan doono Kaatooligga. Jiheyntii dagaalku way rogtay—in ay ahayd faragelin rabbaani ah ama xeelad milatari—Clovisna waxa uu ka adkaaday Alemanni, isaga oo dilay boqorkoodii oo kala eryay ciidamoodii. Isaga oo daacad u ah nidarkiisii, waxa uu qaatay Kaatooligga, waana la baabtiisay, taariikh ahaan badanaa loo asteeyo Maalinta Kirismaska ee sannadkii 496 magaalada Reims, waxaana baabtiisay Bishop Remigius (St. Remi).

Isbeddelkiisii wuxuu calaamadeeyey meel-rogid, isaga oo ka dhigay Clovis boqorkii ugu horreeyey ee Katoolik ah oo ka mid ah taliyayaashii Jarmalka ahaa (si ka duwan Visigoth-yada ama Ostrogoth-yada Masiixiyiinta Arian-ka ah). Tani waxay Frank-yada la waafajisay Kaniisadda Roomaanka, taas oo siisay taageerada dadweynihii Gallo-Roomaanka ahaa iyo baabbanimada. Baabtiiskii Clovis waxaa badanaa loo arkaa “dhalashadii Faransiiska” ee astaanta ahayd sida qaran Katoolik ah, taas oo ka soocaysay boqortooyooyinkii kale ee barbariyiinta ahaa ee ku dhegganaa Arianism-ka ama jaahilnimada. Sababtaas awgeed, Katooliggu wuxuu Faransiiska ugu yeedhaa “curadka kaniisadda Katooliga,” iyo sidoo kale “gabadha curad ee kaniisadda Katooliga.”

Markii Clovis noqday awooddii wakiilka ahayd ee ugu horraysay ee baabasiinta sannadkii 496, wuxuu astaan u ahaa Reagan oo noqday awooddii wakiilka ahayd sannadkii 1989. Taariikhda Reagan iyo baadariga Yooxanaa Bawlos II dhexdeeda waxaa la sameeyey isbahaysi qarsoodi ah ujeeddadiisuna ahayd in la rido boqorka koonfureed. Laga bilaabo 1798 ilaa xeerka Axadda, dhilladii Turos waa qarsoon tahay, waana isla dhilladii xididkeedu dib ugu laabanayo Makedoniya oo ahayd boqortooyadii ugu woqooyiga badnayd. Iyadu waa boqorka woqooyi, si nebinnimo ah u qarsoon, hase yeeshee weli waxay ku andacoonaysaa inaanay khaldami karin.

Baadarigu wuxuu kaloo u taagan yahay “kuwa axdiga ka taga,” kuwaas oo, in kastoo si nebiyaysan loo qariyey intii lagu jiray saddexda dagaal ee wakiillada; ay ugu dambayntii ka soo muuqan doonaan taariikhda Dagaalkii Panium. Kala-guurka ka dhexeeya Rooma Boqortooyadii iyo Rooma baadariga, Daanyeel wuxuu tilmaamayaa xilligii Rooma jaahilka ahi ay ku dhowaatay

dhammaadka wakhtigeedii iyadoo ah boqortooyadii afraad ee wax sii sheegidda Kitaabka Quduuska ah.

Waayo, maraakiibta Kiitiim ayaa isaga ku soo kici doona; sidaas daraaddeed wuu murugoon doonaa, oo soo noqon doonaa, oo cadho ku qaadi doonaa axdiga quduuska ah; sidaas buu yeeli doonaa; xataa wuu soo noqon doonaa, oo waxgarasho la yeelan doonaa kuwa axdiga quduuska ah ka taga. Daanyeel 11:30.

Aayadda “kuwa ka taga axdiga quduuska ah” waxaa loola jeedaa kaniisadda Katooliga. Kuwa ka taga axdiga quduuska ah waa kaniisaddii Pergamos ee tanaasulka samaysay ee Yooxanaa Muujiyuhu sheegay, taas oo sida Bawlos uu sheegay ka leexan lahayd ka hor intaan ninka dembigu soo bixin. Katooliggu waa kuwa ka tagay axdiga, sida uu u metelayo weerarkii lagu qaaday Erayga Ilaah, iyo weliba Sabtidii maalinta toddobaad, kuwaas oo labaduba si tartiib-tartiib ah weerarro ugu hoos imanayay tan iyo wakhtigii Constantine iyo wixii ka dambeeyay. Horaantii cutubka kow iyo tobnaad “axdiga” sidoo kale waa lagu xusay.

Oo labadaas boqorba qalbigoodu wuxuu ahaan doonaa inay xumaan sameeyaan, oo waxay been ku wada hadli doonaan miis qudha; laakiinse taas ma hirgeli doonto, waayo dhammaadku weli wuxuu ahaan doonaa wakhtigii la qoondeeyey. Markaasuu dalkiisii ugu noqon doonaa maal badan isagoo wata; qalbigiisuna wuxuu ka gees ahaan doonaa axdigii quduuska ahaa; oo wuxuu samayn doonaa falal waaweyn, dabadeedna wuxuu ku noqon doonaa dalkiisii. Wakhtigii la qoondeeyey ayuu haddana soo noqon doonaa oo xagga koonfureed u iman doonaa; laakiinse sida hore ma ahaan doonto, ama sida dambeba. Daniel 11:27–29.

Aayadahan “isagu” wuxuu ku noqdaa dalkiisii, dabadeedna mar kale ayuu ku noqdaa dalkiisii. Labadaas soo-noqosho waxay matalaan laba guulood oo markaas ay ku xigtay “soo-noqosho” guul-qaadasho leh oo lagu laabtay magaalada Rooma. Tan koowaad waxay ahayd Dagaalkii Actium sannadkii 31 BC oo ka dhan ahaa Antony iyo Cleopatra, tan labaadna waxay timid ka dib burburintii Yerusaleem sannadkii 70 AD. “Waqtiga la qoondeeyey” ee aayadahan ku jira waa sannadka 330, kaas oo tilmaamaya dhammaadka “waqtigii” nebiyadeed ee aayadda afar iyo labaatanaad, kaas oo u dhigma saddex boqol iyo lixdan sannadood.

Labada boqor ee beenta ku hadla miis keliya agtiis waxay sidaas sameeyaan ka hor “wakhtiga la qoondeeyey,” “waayo dhammaadku weli wuxuu ahaan doonaa wakhtiga la qoondeeyey.” Su’aal ay tahay in la tixgeliyo waxay tahay: maxay aayaddu uga jeeddaa markay tiraahdo, “Markaasuu dalkiisii ugu noqon doonaa maal badan”? Ma waxay ka dhigan tahay in wakhtiga la qoondeeyey, markaasuu soo noqon doono; mise waxay ka dhigan tahay in marka labadaasi beenta ku sheegaan miiska agtiisa, markaasuu soo noqon doono, sidaas darteedna soo noqoshadu ay ka horrayso wakhtiga la qoondeeyey.

Uriyaah Ismiid waxa uu labada soo-noqosho u aqoonsadaa 31 BC iyo 70 AD, kuwaas oo metelaya taariikh ka horrayso sannadka 330, kaas oo ah wakhtiga la qoondeeyey. Ismiid waxa kale oo uu tilmaamayaa in “soo-noqoshada” aayadda sagaal iyo labaatanaad ay ka dambayso 330, iyo in aanay guulaysan sida ay u guulaysteen soo-noqoshadii ka dambaysay dagaalladii Actium iyo

Yerusaalem. Waxa tani ka dhigan tahay in ka hor wakhtiga la qoondeeyey ay jirto kulan beeno laga sheego, taas oo ay ku xigto mid ka mid ah labadii boqor ee beenta isu sheegayey oo ku soo noqda maal badan, kaas oo markaas ka gees yimaada axdiga quduuska ah, falal sameeya, dabadeedna ku soo noqda sannadka 330, kaas oo ah wakhtiga la qoondeeyey.

Markaasuu koonfurta ayuu weeraraa, laakiinse taas kama ekaan doonto Dagaalkii Actium ama burburintii Yerusaalem. Taariikhda sannadkii 70 AD ee aayadaha ku jirtaa waxay muujinaysaa dhammaadka dadka axdiga ee Ilaah doortay, sida uu marinkaasi ugu metelan yahay “axdiga quduuska ah.” Aayadda soddonaad, Roomaankii jaahiliga ahaa wuxuu xog-wadaag la leeyahay kuwa ka tagaya axdiga quduuska ah. Sannadkii 70 AD wuxuu ahaa gebi ahaanba dhammaadkii Israa’iiltii hore ee muuqata ahaan jirtay dadka axdiga ee Ilaah, aayadda soddonaadna waxay tilmaamaysaa taariikhda afar qarni ka dambaysa 70 AD. Kuwii ka taga axdiga ee taariikhda lagu metelay aayadda soddonaad waa kuwa ka tegay axdigii dhex maray Ilaah iyo dadkiisa Masiixiyiinta ah. Roomaanka Baadariga ah waa kaniisadda lagu metelay kuwa ka taga axdiga quduuska ah ee aayadda soddonaad.

Waayo, maraakiibta Kiitiim ayaa ku soo kici doona isaga; sidaas daraaddeed wuu murugoon doonaa, oo dib buu u noqon doonaa, oo wuxuu ka cadhoon doonaa axdiga quduuska ah; saas buu yeeli doonaa; xataa dib buu u soo noqon doonaa, oo wuxuu la heshiin doonaa kuwa ka taga axdiga quduuska ah. Daanyeel 11:30.

Aayadda sagaal iyo labaatanaad waxay ina geyneysaa sannadka 330, kaas oo ahaa wakhtigii la cayimay ee rumoobay markii Constantine uu caasimaddii u raray Constantinople. Calaamaddaas taariikheed, Roomaankii jaahiliga ahaa waxaa loo jiidii lahaa dagaal koonfureed oo aan u guulaysanayn sidii Actium iyo Yerusaalem ay ugu guulaysteen. Dabadeed aayadda soddonaad Roomaankii jaahiliga ahaa waxaa soo weeraray Genseric, kaas oo dagaalkiisii badda ka bilaabay Chittim, oo maanta loo yaqaan Carthage. Dagaalkan ka dhanka ahaa Roomaankii jaahiliga ahaa waxaa sidoo kale lagu matalay buunka labaad ee toddobada buun ee ku xusan kitaabka Muujintii. Afartaas awoodood ee buunanka ah ee hore waxay Roomaankii Galbeed gaarsiiyeen gabagabo sannadkii 476. Afartaas buun ee hore, buunka labaad, kaas oo ah maraakiibta Chittim, ayaa ahaa kii ugu daran; waayo, Genseric wuxuu la wareegay gacan-ku-haynta badaha, oo hantidii Boqortooyaduna way engegtay.

Isagoo la hor yimid oo ay ka murugoodsiyeen maraakiibtii Kiitiim, ayuu soo noqdaa oo cadho u qaadaa axdiga quduuska ah. Tani waxay ku rumoowday taariikhda horseedday xoojintii awoodda baabbannimada sannadkii 538, iyada oo loo marayo dagaal ka dhan ah Erayga Ilaah. Intaas dabadeed ayuu soo noqdaa oo wuxuu “la heshiinayaa kuwa ka taga axdiga quduuska ah.” Isdhexgalkaas u dhexeeyey Roomaankii jaahiliga ahaa iyo Roomaankii baabbannimada waxaa lagu rumoobay 533 iyada oo loo marayo amarkii Justinian. Aayadda xigta, oo ah aayadda kow iyo soddonaad, ayaa markaas sii wadda sida Roomaankii jaahiliga ahaa “u murugooday.”² Tesaloniika, Bawlos wuxuu ku barayaa in Roomaankii jaahiliga ahaa “xannibay” baabbannimada in ay talada la wareegto 538. Kaddib markii uu ka murugoodo weerar kaga yimaadda badaha oo burburiya dhaqaalaha boqortooyada, wuxuu cadho u qaadaa axdiga quduuska ah, dabadeedna wuxuu la heshiinayaa kuwa ka taga axdiga. Aayadaha xiga, “ciidammo,” oo matala awooddii la

siiyey baabbannimada 496 by Clovis, ayaa istaaga, waxayna nijaaseeyaan meesha quduuska ah ee xoogga, taas oo taariikh ahaan u taagnayd magaalada Rooma; markaasna Roomaankii jaahiliga ahaa wuxuu ka saarayaa diintii jaahilinimada (tan joogtada ah) boqortooyada oo wuxuu ku beddelayaa Katooliknimo, dabadeedna waxay baabbannimada ku fadhiisiyaan carshiga sannadkii 538.

Markii awoodda la siiyey baabtiisnimada sannadkii 538, waxay bixisay markhaati nebiyadeed iyo sidoo kale markhaati taariikheed oo lagu matalay aayadaha aynu ka fiirsanayno. Sannadka 538 waxaa astaan ahaan u taagan 31 BC iyo Dagaalkii Actium. Daanyeel cutubka siddeedaad, aayadda sagaalad, Roomaankii jaahilka ahaa wuxuu ka adkaan lahaa saddex caqabadood oo juqraafiyeed si uu u qabsado carshiga dunida. Kii ugu horreeyey wuxuu ahaa Suuriya oo bari ku taallay, dabadeedna waxaa xigay Yahuudah iyo Yerusaaalem, waxaana ku xigay Masar Dagaalkii Actium. Roomaankii baabtiisnimaduna sidoo kale wuxuu lahaan lahaa saddex geesood oo la siibo, kii saddexaadna wuxuu ahaa Goths-kii laga eryay magaalada Rooma sannadkii 538. Roomaankii jaahilka ahaa iyo Roomaankii baabtiisnimada waxay bixiyaan laba markhaati oo caddaynaya in Dagaalkii Actium la jaanqaadayo 538, halka 538 uu tusaale u yahay sharciga Axadda ee Maraykanka, marka Rooma casriga ahi ay si buuxda u taliso ilaa wakhtiga nimcadu xidhmo.

Waxaannu soo gunaanadnay dulmar ku saabsan aayadaha toddoba iyo labaatanaad ilaa kow iyo soddonaad.

Maqaalka xiga, waxaannu diiradda saari doonnaa aayadahan oo waxaannu bilaabi doonnaa hawsha waafajinta tuducan taariikhda aayadaha kow iyo tobnaad ilaa shan iyo tobnaad.